

Universitäts- und Landesbibliothek Tirol

De Eugraphio Terentii interprete

Gerstenberg, Heinrich

Jenae, 1886

I. De commentis Eugraphiani codicibus

I.

De commenti Eugraphiani codicibus.

Litterarum renascentium primordiis, quibus viri docti antiquitatis testimonia oblitterata undique in lucem protrahere coeperant, iamdudum transactis Eugraphii nomen eiusque commenti Terentiani frustula primus Gabr. Faërnus luci reddidit, cuius post mortem (a. 1561) Petr. Victorius ea fragmenta Eugraphiana una cum „emendationibus in sex fabulas Terentii“, quas idem ille nondum publicatas reliquerat, a. 1565 (Flor. apud Juntas) edidit; huius libri nova impressio Heidelbergae a. 1587 facta est. Faërnus Fr. Lindenbrogius secutus est, qui maiorem commenti partem in editione fabularum Terentianarum (Francof. a. 1623) publicavit, adhibitis, ut ipse in praefatione dicit, libro Ant. Loiselli antiquissimo et codice Franc. Olivarii. Editionis Lindenbrogianae lacunas nec paucas nec parvas e duobus bibliothecae Leidensis libris, altero Is. Vossii, altero Dion. Petavii, complevit A. H. Westerhovius (ed. fab. Ter. Hagae-Comitum a. 1726 tom. II; cf. tom. I praef. p. X), ut is primus omnium fabularum commentarios Eugraphianos publicaverit.

Hae solae editiones libris manuscriptis inspectis curatae sunt. Praeterea ante West. commentarius Eugraphianus in Heaut. ex Lind. libro in editionem Ter. fab. Amst. et Lugd. Bat. a. 1686 apud Abr. Wolfgangum et Jac. Hackium factam receptus est (cf. p. 21). Post West. Zeunius et Klotzius plenum Eugraphii librum in

editionibus Terentianis (Lipsiae a. 1774 et ibid. a. 1838. 40) denuo typis impresserunt, ita ut coniecturas adderent. Unus inter recentiores Lud. Schopenus codices inspexit, qui („über die Pariser hss. des E.“ progr. Bonn. a. 1852) scholia nonnulla in Ad. et Hec. e duorum codd. Parisinorum lectionibus sanavit.

Haec ergo condicio historiae criticae libri Eugraphiani est: editiones e' codicibus repetitae nullae nisi antiquae quaeque aetati nostrae minime sufficiant; librorum manuscriptorum nulla fere descriptio aut collectio; nullum iudicium de contextus editi ratione initum. Ergo cum de Eugraphii commento Terentiano quaestionem instituere nobis proposuerimus, primum, quae de codicibus indagare potuimus, afferemus, ut inde tamquam e firmo fundamento commentationem ducamus.

§ 1. Libros manuscriptos, quibus Eugraphii commentum sive plenum sive membra quaedam continentur, hos novimus:

1) cod. nunc biblioth. Leid., quondam Vossianus latinus in quarto 34 (= L¹), membranaceus saeculi ut videtur decimi, duobus e libris compositus esse ex varia foliorum longitudine et latitudine cognoscitur. Quorum prior, in quo commentum Eugraphianum est, viginti octo continet folia, sed si quod fol. 1^r a librarii manu scriptum legitur recte explicamus, ex viginti uno quaternionibus constitit.

Fol. 1^a commentarius litteris minusculis in binas columnas scriptus incipit; litteris maiusculis superscriptum est: „Incipit liber Eografi argumentatorii comment Andriae.“ — sequitur commentarius in Andr. perfectus, in Eun. ab initio u. a. sc. V, 7 fin. ¹), in Heaut. a

1) Ad finem alia manus adscripsit: „desunt quattuor folia.“

v. III, 2, 12 u. a. fin., in Phorm. ab initio u. a. v. IV, 2, 1. — Cetera desiderantur.

Folia singula superiore parte resecta sunt, ut columnarum primi versus modo ex parte modo plane desint. Praeterea priorum minus quam posteriorum foliorum margines adeo lacerati sunt, ut non solum scriptura saepe vitata sit, sed etiam fol. 26—28 dimidium fere columnarum exteriorum exciderit. Sub fol. 8^u col. b exstant verba librarii haec: „*sci petri beluacensis*“. Jam cum Beluacensis idem atque Bellovacensis sit, codex Bellovac¹⁾, qua in urbe praeclarissima ecclesia et celeberrima bibliotheca Sancti Petri erat, exaratus et in illa bibliotheca servatus esse videtur (cf. p. 18 adn.).

2) cod. nunc biblioth. Leid., quondam Vossianus latinus in quarto 36 (= L²), membraneus eiusdem ut videtur saeculi, olim quinque quaterniones, i. e. quadraginta folia continuit; primi quaternionis folia duo deperdita, primum et octavum, interpositis tribus foliis papyraceis a Dionysio Petavio ²⁾ scriptis suppleta sunt. Fol. 1^r col. a haec a Petavio suprascripta sunt: „Rufinus in commentario de metris Euanthium ³⁾ Sacerdotem in Terentium citat.“ et: „Abbo Floriac. abbas in epistolis meminit Eugrafii“ (cf. § 27) deinde: „Incipit liber Eografii Argumentatorii commentum Andriae.“ Tum commentarius binas in columnas dispositus incipit: usque ad fol. 10^r col. b commentarius in Andr.; fol. 10^u col. a legitur: „Incipit Eunucus“ et expositio quaedam in Eun. additur neque ullius pretii ne-

1) Nostra aetate urbis nomen est: Beauvais.

2) Quod ex ipsius subscriptione fol. 1^r addita hac: „*οἷς ἀτυχῶ, λίαν εὐτυχῶ*. J (?) Petavius.“ manifestum est (cf. p. 18).

3) Num Euanthium et Eugraphium eundem esse voluit? Quid aliud hac adnotatione significare ei in animo fuerit, nescimus.

que Eugraphiana, quae maiore ex parte at verbum cum cod. Halensis expositione (cf. Ter. comoed. cum schol. e cod. Hal. ed. Brunsius Halis a. 1811 tom. I p. 153) congruit. In margine Petavii manus haec adnotavit: „integra haec columna abest a codice Ant. Oiselli“ (sic! cf. p. 18). In fine columnae est: „Incipit commentum Eografi in Eunuchō Terentii“ et sequitur commentarius in Eun., deinde in Heaut. Phorm. Ad. Hec. In Ad. et Hec. commentarii miro modo inter se commixti sunt, ut hic membrorum discissorum ordo exstet:

Ad. comm. ab initio	u. a. V, 2, 8;
Hec. „ „ III, 5, 1	„ „ fin.;
Ad. „ „ V, 2, 8	„ „ „;
Hec. „ „ III, 1 fin.	„ „ III, 5, 1;
„ „ „ initio	„ „ III, 1 fin.

Quae talis confusionis causa sit, enucleare non potuimus.

Hoc ergo codice commentum Eugraphianum in omnes fabulas contineri videmus. Neque vero totum ab uno scriptum est; certissime altera manus multo neglegentior fol. 12ⁿ col. b (Eun. II, 2, 5) incipit et usque ad alterius quaternionis finem (fol. 17ⁿ col. b Eun. V, 2, 57. (cf. p. 13. 14) scripsit; deinde fol. 18^r col. a manus prior et accuratior, quae eadem scripturam manus alterius hic illic correxisse videtur, a verbis his: „Denique hoc intellexit pithias“ incipit. Hanc manum priorem solo stilo mutato usque ad libri totius finem pertinere verisimile est. Duo ergo librarii operam coniunxisse putandi sunt.

Codd. Leidenses du Rieu viri illustrissimi benivolentia in bibliothecam Jenensem missos ipsi inspeximus. De ceteris ad aliorum verba redire cogimur, de Parisinis quidem ad Gundermanni, de Italicis ad Umpfenbachii, de Britannicis ad Dziatzkonis.

3) cod. Parisinus latinus 16235, quondam bibliothecae Sorbonicae 507 (= P¹ — cf. Schop. progr. p. 4) saeculi X membranaceus centum undeviginti folia continet, quibus versibus per paginas currentibus fabulae Terentii et commentum Eugraphii alternis vicibus ita praebentur, ut commentarii litteris minusculis scripti singulis fabularum scenis interiecti sint. Neque vero hic ordo tam integer est, ut commentarii partes scenis antecedentibus accurate respondeant, veluti fol. 11^a contextus Terentianus Andr. v. III, 2, 31—52 continet; sequitur commentarius Eugraphianus „ad te ibam] haec scena“ etc. usque ad „quòd dicit iure sibi“ i. e. ab initio sc. III, 4 usque ad medium scholion III, 5, 1. — Simili modo textus Ter. et Eugraphii commentarius se excipunt usque ad fol. 78, ut et versus et commentarii Andr. Eun. Heaut. Ad. usque ad III, 5, 4 praebeantur. Inde usque ad finem soli fabularum versus leguntur, sed spatiis satis magnis relictis, ut commentum Eugraphii totum in codicem transcribere in animo librarii fuisse appareat. Deest igitur commentarius in Ad. sc. IV, 1 u. a. fin., Hec., Phorm.

4) cod. Parisinus latinus 7520, olim Colbertinus 3635, Regius 5491, 5 (= P² — cf. Schop. progr. p. 4) membranaceum corpus est, in quod complura opuscula variis a librariis conscripta sunt; Eugraphii commentarius extremo loco positus fol. 108—124 occupat, in binas columnas a manibus duabus alternantibus saec. XI scriptus.

Fol. 108^r ab Eun. V, 6, 11 incipit; in margine inferiore manus saec. XVII—XVIII adscripsit haec: „Eugraphi. Haec in alio quoque exemplari exhibentur, ex quo“ — sequentia tria verba non satis plana esse valde dolemus. Commentarii in Eun. finem sequitur commentarius in Heaut., cuius exitus deest, in Ad., cuius initium desideratur, in Hec. solus integer. In

fine folii ultimi unus ex librariis haec addidit: „Que secuntur quaere in medi huius quaternionis hoc signo §.“

Videmus igitur hunc cod. minime tam completum esse quam in catal. mss. bibl. reg. tom. IV p. 369 verbis his „commentarius in omnes et singulas Terentii comoedias“ dicitur, sed commentarios in Andr. et Phorm. plane, in Eun. maximam partem, in Heaut. finem, in Ad. initium deesse.

De codd. Italicis nihil nisi quae Umpfenbachius in praefatione fab. Ter. affert memorare possumus:

5) cod. Basilicanus reclusus in Tabulario Capituli Basilicae Vaticanae (= B — cf. Umpf. praef. p. XXVIII, XXX).

6) cod. Ambrosianus H. 75 inf. (= A — cf. Umpf. praef. p. XXXI).

Dziatkoni haec de codd. Britannicis debemus:

7) cod. Oxoniensis bibl. Bodl. Auct. F. VI. 27 membr. 3. saec. X—XI. Hoc in libro Terentii fabulae insunt permultis scholiis additis, quae ad duas manus redeunt: manus clarior commentum Eugraphianum vel ex eo excerpta, inter quae etiam alia atque quae in editionibus sunt leguntur, fuscior scholia nec Donatiana neque Eugraphiana adscripsit.

8) cod. Oxoniensis Colleg. Braz. nos. (Aenei Nasi) XVIII. saec. XII (vel XI). Hoc quoque in libro ad Terentii fabulas scholia ex Eugraphio excerpta inveniuntur addita.

Praeter eos quos attuli extant in bibliotheca Parisina codd. duo, quibus post Terentii comoedias commentarius quidam perpetuus nomine Eugraphii tamquam auctoris imposito praebetur; sunt cod. Par. 7917 et qui eius apographon esse videtur, 7917 A, uterque saec. XV. Sed ut inscriptio „Eugrafius super Therencium“ et subscriptio „Explicit expositio textualis super Theren-

cium“ mire sonant, ita ex ipsius commentarii initio, quod Schopenus (progr. p. 3. 4) publicavit, et exemplo illo, quod Gundermanni comitati debemus, satis luculenter apparet, id commentum nihil nisi „nescio cuius insulsi et horriduli magistri, qui Eugraphii nomen ementitus videtur“ (Schop.) enarrationem esse, ut iure optimo Lindenbrogius eos codd., quos in praefatione dicere videtur, edere dubitaverit. (cf. Suringarii hist. crit. schol. lat. Lugd. Bat. a. 1834 tom. I p. 89. 90).

§ 2. Ut ad ipsum contextum commenti Eugraphiani transeamus: ex L¹ et L² commentarium in Andr. excussimus, qui cum permagnas inter utrumque librum differentias praeberit, ceterarum quoque fabularum commentarios perlustrare nobis oportuit, ut a totius commenti cognitione e libris manuscriptis repetita proficeremur. Codicum enim L¹ et L² contextus et longe alius atque qui editionibus exhibetur est et inter se plane dissentit. Quae differentiae, ut primo ad commentarium in Andr. animum convertamus, hae fere sunt.

Cod. L², pleniore usus forma, complura adnotationum genera praebet, quae in cod. L¹ omnino, ex parte in editionibus desunt. Primum enim saepissime figurae orationis afferuntur eaeque ita, ut non modo nuda figura legatur, sed eius definitio quaedam expressa vel usus apud rhetores tritus addatur. cf. comm. in Andr. III, 3, 33. 36. 37. 42. p. 25 et § 21 huius libelli. Praeterea alia quoque commentariola rhetorica leguntur, quae in codice L¹ desunt. cf. comm. in Andr. sc. III, 3. p. 22. 23. — tractat. de argum. loc. Andr. I, 1, 24 et de induct. Andr. II, 3, 25, qui cod. L¹ omissi in cod. L² multo ampliores sunt, quam in editionibus. cf. § 23. Accedunt in cod. L² scholia ex artis dialecticae materia repetita, quae in cod. L¹ desiderantur. Imprimis definitionum species dicimus, quas § 24 enumerabi-

mus (cf. comm. in Andr. III, 3, 33. p. 25). Deinde scholia ea nominanda sunt, quibus quaestiones vere grammaticae tractantur. Quorum quamvis multa in cod. L² exstent, quae in cod. L¹ frustra requiras, tamen haec quidem differentia non tanta cum diligentia, quanta ceterae, per commentarium servata est, ut etiam in cod. L¹ adnotationes grammaticae neque vero tam uberes quam in libro L² inveniantur. Ex permagno numero pauca afferamus haec: Andr. I, 4, 4: „aniculae“ (cod.: „aniclile“) hoc ex his nominibus est, cuius primitivi genus cognoscitur ex diminutivo; „compotrix“ vero dictum est feminino genere sine exemplo alterius nominis nisi verbalis“¹⁾). cf. comm. in Andr. III, 3, 29. 47. 48. p. 25. 27. Ad extremum eorum cod. L² scholiorum trivialium mentionem facimus, quibus varia varii pretii adnotata sunt; quorum exempla singula enarrare longum est.

Haec fere sunt adnotationum genera ea, quae in cod. L² additaveniuntur. Neque vero differentia, quae inter utrumque librum est, in eo tantummodo consistit, ut ad textum codicis L¹ talia cod. L² scholia accedant, sed etiam cod. L¹ saepissime alium et pleniorum quam alter contextum praebet; haec scholia cod. L¹ additicia omnia fere impense interpretationi versuum Terentianorum serviunt, ut uberius et verbosius sententiarum ordo et conexus explicetur. cf. Andr. I, 5, 46. (ed. West.):

cod. L²: ... „in qua re allocutionis sunt praecepta et potestates, hoc est, quibus verbis Chrysidis affectus cresceret adolescentis.

cod. L¹: ... „in qua re allocutionis sunt praecepta et potestates, hoc est, quibus verbis potuit, ut Chrysis moriens ei commendaret (cod.: „cum commodaret“)

1) cf. Cic. Phil. II, 17, 42. V, 8, 22: compotor.

nam primum quo tempore locuta sit, non sine affectu est.“ etc.

Aliud advocamus exemplum, quo in cod. L¹ sententia ab L² quoque allata iisdem fere verbis repetitur: Andr. II, 1, 30:

cod. L²: „ . . . quare ut coeperat, Charinus gratias agit. sed Pamphilus hortatur, ut ipse dominus et ipse servus faciant fingant, ut Charino detur.

„Et ipse laborabit, ut non ducat.“

Sed permultae cod. L¹ adnotationes allatis similes accedunt, quibus in cod. L² omnino non respondetur. cf. schol. ad Andr. II, 2, 9—12 (ed. West.), quo e numero cod. L² nullum affert nisi ad v. 9: „hoc audi ille

Glycerium. sed quoniam hoc profecit ad affectum, ut exinde profiteatur (cod.: „propheta“) adolescens se Glycerium non deserturum. singula excutienda sunt. nam primum, quo tempore locuta sit, non sine affectu [„m“ cod.] est“. etc.

cod. L¹: „ . . . quare ut coeperat, Charinus gratias agit. sed Pamphilus hortatur, ut et ipse Charinus et Byrria faciant fingant aliquid inveniant efficiant, ut Charino detur. suum officium esse dicit id se laborare, ut sibi non detur. non enim sequebatur, ut si (cod. „ei“) Pamphilus eam non duceret, Charinus duceret. hoc igitur monet, ut ille atque eius servus hoc laboris suscipiant, ut ipse ducat. suum officium esse Pamphilus dicit laborare se, ut non ducat.“

ad calamitatis vocem redit.“ Cetera omnia e cod. L¹ fluxerunt¹⁾. cf. comm. in Andr. sc. III, 3.

Quae exempla satis gravia sunt, ut codd. L¹ et L² duas plane inter se dissidentes redactiones commentarii in Andr. Eugraphiani contineri contendamus; neque enim aut redactio cod. L² ex altera, veluti commentarii Vergiliani ampliores e Servianis, additamentis apposis aut redactio cod. L¹ ex illa contractione in brevius facta exorta esse potest, sed utraque sua quaeque alteri desunt praebet²⁾.

Huc usque solo de commentario in Andr. verba fecimus: de ceteris in universum hoc dicendum est: redactiones non tantas, quantas in Andr., differentias exhibere, ut et cod. L² multo paucioribus locis scholia illa de figuris orationis, definitionibus, rebus grammaticis similibusque agentia contineat et cod. L¹ rarissime sua addat. Quamquam, ut commentarios in Ad. et Hec. omittamus, quippe qui cod. L¹ desint, in commentariis ad Heaut. et Phorm. utriusque redactionis condicionem, quantum cum cod. L¹ comparatio fieri potest, servatam esse videmus. Veluti in cod. L² haec addita sunt:

Heaut. IV, 3, 12: prosphonesis; 15: icon et parabole; 31: diasyrmos; 5, 1: caracterismos et ethopoeia; Phorm. I, 2, 51: syncope (cf. § 21); 1: „et quoniam fortasse nomen vix tenere possit (cod.: „possent“), de colore indicat (sc. Geta servus), ut possit agnosci et est

1) v. 9: cod. L¹: „ille.“ edd. falso „illic.“ — cod. L¹ et edd.: „quoniam videtur s. p. Ch.“ etc. scribendum est: „quoniam videt s. p. Ch.“ — v. 11: cod. L¹: „cuius orationem recund interced seruus“. edd.: „c. o. intercept s.“ Conicimus „rescindit“, ad quod „intercedit“ tamquam glossema additum in contextum irrepsit.

2) Redactionem cod. L² nota A, cod. L² nota B insignimus.

definitio quae dicitur hypographice i. e. singulorum descriptio“ (vide quae infra de hac re exponentur). Cf. Heaut. IV, 4, 6 tergi et tergoris differentiam et Heaut. V, 1, 4 interpretationes vocabulorum „candex“ et „stipes“, quas L¹ omittit. Contra in cod. L¹ nonnullae sensus explicationes exhibentur, quae in cod. L² desiderantur.

Restat commentarius in Eun., qui alia utitur ratione. In sc. I, 1 quidem redactionum vestigium unum atque apertissimum est; nam adnotationem illam (v. 25), qua hypallage figura commemoratur, cod. L¹ omittit. At a sc. I, 2 mira quaedam inter utriusque codicis contextum similitudo comparet, quae tanta est, ut non solum nullae redactionum differentiae existant, sed etiam singulorum verborum consensus tam angustus sit, ut permultis utriusque codicis locis eadem lectionum corruptelae praebeantur. Primum huius similitudinis exemplum hoc est: ad I, 2, 5 uterque cod. habet: „meretrices i. d. s. v. i. a. solitas habere annum Veneris illi caram, cui cotidie sacrificarent“. Recte Lind.: „habere *aram* Veneris *vulgariae*“, cui Graccorum *Ἀφροδίτη πάνδημος* respondet. Conferantur ex permagno numero: I, 2, 62: „quibus prioris a. s. miles esse possit“ pro „prior“. ibid. „inscident“ pro „inciderit“. II, 2, 4: „crudeles et servos“ pro „saevos“. II, 2, 5: ut iam dictum est (cf. p. 6), in cod. L² manus altera negligentior hinc incipit. II, 2, 13: „idque dicta se primum“ pro „dicit a“. ibid.: „exinde ratum“ pro „natum“. II, 2, 28: in Plauti versu: „advenientum“ pro „advenienti“. II, 2, 34: „detractio-nem“ pro „detractationem“. „cogitatio“ pro „cogitatione“. II, 2, 45: „utriusque servus“ pro „ubique servis“. et „verso cardine“ pro „ordine“. III, 2, 48: „tertio quod vult ac dederat ex necessitate“ pro „tertio quod ultimum ex nec.“ IV, 4, 53:

„huius scenae ancilla deliberat a non indicandum sit —“ pro „hic secum a. d. an ind. s.“

Hae lectionum similitudines usque ad v. V, 2, 57 pertinent. Deinde manus illa negligentior una cum quaternione altero desinit et cum quaternione tertio manus alia incipit, ut videtur, eadem, quae commentarium in Andr. et in Eun. usque ad v. II, 2, 5 scripsit. Atque hinc usque ad fabulae finem codicis utriusque contextus adeo inter se abhorret, ut iterum redactiones manifeste discernantur. — Mirum hoc est neque fortuitum, quod hanc ipsam commentarii partem in cod. L² manus altera scripsit et una cum hac parte et cum quaternione desinit; unde coniectura nasci videtur: in libro illo, e quo cod. L² transcriptus sit, hanc Eunuchi partem non exstitisse, ut ea et alio ex libro¹⁾, e quo etiam in cod. L¹ venerit, et alio a librario suppleta sit. At huic similibusque coniecturis, quae nobis in mentem venerunt, hoc obstat, quod et manus alterius et partis illius consimillimae initium idem non est, sed manus ea in media demum hac Eunuchi parte incipit, ut prior pars (Eun. I, 2—II, 2, 5) etiam tunc a manu ea, quae Andr. et Eun. initium exaravit, scripta sit. Itaque hanc quaestionem melius usque ad id tempus in dubio relinquamus, quo accuratior ceterorum codicum notitia nobis parata erit.

1) E cod. L¹ pars illa commentarii in Eun. in cod. L² fluxisse non potest, quia in illo nonnulli loci corrupti sunt, qui in hoc recte sive rectius leguntur, veluti Eun. III, 2, 1: cod. L¹: „haec scena sublationem iniuriarum non tenet“. cod. L² recte: „h. sc. sublationem munerum tenet“. Eun. III, 5, 50: L¹: „... hic turpiter quidam legunt potius quam sit asinum tentum...“ cod. L²: „... h. t. q. l. potius quam tantum, ut sit asinum tentum“. Consentimus cum Westerhovii coniectura. cf. eius adn. a. h. l.

§ 3. Duae igitur commenti Eugraphiani redactiones codd. Leidensibus excussis luci redditae sunt. Ceterorum codd. qui sit contextus, nunc quidem perscrutandum nobis est. Quamquam, quia ipsi libros non inspeximus et singula tantum parvae textus exempla adhibuimus, certum iudicium inire non possumus. E cod. P¹ Gundermannus liberalissime nobis commentarium in Andr. sc. III, 3 contulit, cuius contextus cum cod. L² plane congruit (cf. p. 22—27); insunt enim eadem adnotationes de figuris characterismo, palinlogia, metonymia, parenthesi (v. 23. 33. 36); inest definitio dialectica poeotes quae dicitur (v. 33); inest adnotatio grammatica de „Chreme“ vocativo (v. 23); quin etiam contextus verborum perpaucis locis levissimis exceptis adeo cum cod. L² consentit, ut corruptelae utrique communes sint, veluti v. 1: „tametsi . . . sunt“ pro cod. L¹: „sint“; v. 33: „poiodes“ pro „poeotes“; v. 36: „dissessio“ pro „discessio“. Praeterea nonnullae cod. P¹ lectiones in Ad. nobis praesto sunt, quas una cum cod. P² Schopenus edidit. Quarum una a cod. L² lectione cum cod. P² discrepat: Ad. II, 2, 9: P¹. P²: „ut intelligamus: avaritia temperares“ — L² corrupte: „u. i. avaritiam te impares“. Altera lectio in utroque cod. P¹ et L² corrupta esse videtur: Ad. III, 3. 21: P¹: „inscitare“. L²: „sciscitare“. P²: „suscitare“. — Ceteris locis omnibus cod. P¹ cum L² consentit, quattuor quidem locis una cum P²: Ad. I, 2, 46. II, 2, 9. 21. III, 2, 1; sex contra P²: Ad. 9. I, 2, 18. II, 3, 3. III, 2, 37. 4, 21. 5, 1. — Ergo cod. P¹ redactionis A esse ex similitudine, quae ei cum cod. L² est, colligi potest; certe ei simillima praebet.

De cod. P² ad certum finem non pervenimus. Neque enim ex lectionibus singulis a Schopeno publicatis expressa de codicis contextu imago concipi potest, quia,

quamvis multis locis codd. L² et P² lectiones inter se congruant, tamen haud minor pars inter se discrepat.

Feliciores de cod. B sumus, ad quem pars illa commenti Eugraphiani a Gabr. Faërno relicta et a P. Victorio edita redit. (cf. Umpf. Herm. II. p. 337 adn.). Iam si cod. B cum codd. L¹ et L² comparatur, in commentariolis prologorum nullus invenitur locus gravis, quo cod. B a cod. L¹ contra cod. L² stet; at permulti, quibus dissidente cod. L¹ cum cod. L² congruit, veluti Eun. pr. 2: cod. L¹ recte locum Ciceronianum (divin. c. 1) affert hunc: „ita sim versatus, ut defenderim multos, laeserim neminem“. cod. L² et B (Faërn. p. 251): „ita sit versatus, ut defenderit multos, laeserit neminem“. Gravissimi loci sunt ii, quos Faërnus (p. 270. 271) ex comm. in Andr. affert; ad v. I, 1, 24 tractatus illius de argumentorum locis, qui cod. L¹ deest, magnam partem cod. B praebet (cf. p. 9. § 23); Andr. III, 1, 19: cod. L² et B: „num immemor es discipuli? ac si diceret, si Pamphilus divisit, techna (cod. L²: „thecna“) discipuli ad magistrum respicit. et est argumentum a maiore ad minus“. (cod. L¹ aliter). Duobus locis B easdem figuras exhibet, quibus L² a L¹ discedere intelleximus: Andr. III, 2, 36 antisagogen et Andr. III, 3, 33 palinlogian eiusque definitionem. Neque Umpfenbachii illud e cod. B de vocabulo „ulcisci“ adnotatum (praef. p. XXIX) inutile est; nam id scholion (Andr. act. III. fin.) cum in cod. L² exstet et in cod. L¹ desideretur, redactionis A esse manifestum est.

Ergo scholia illa e libro quodam aut redactionis A aut ei simillimo in cod. B fluxisse apparet. Reliquos codd., cum contextus exemplum non habeamus, silentio praeterire coacti sumus. Itaque ut breviter ea, quae de librorum mss. ratione cognovimus, hoc loco comprehendamus: redactionis B solus cod. L¹, red. A vel ei simil-

limi¹⁾ codd. L². P¹. B sunt; de cod. P² reliquisque iudicium inire non potuimus.

§ 4. Codices ad hanc vel illam redactionem quadrare vidimus; contra in editionibus utraque redactio mirum quantum inter se commixta legitur. Itaque quilibet codicibus editores usi sint, nunc explicandum est. De Faërnei cod. cf. p. 16. Lindenbrogius se non plenum Eugraphii librum, sed duos, quibus coniunctis commentarii in Andr. Eun. Heaut., ex parte in Ad. et Phorm. praebeantur (nam commentariolum in Hec. prol. ex Faërnei editione sumpsit), adhibuisse in praefatione narrat. Ergo neque L² neque P² ei praesto fuit, quia illo plenum commentum, hoc aliae commenti partes continentur. Restant igitur codices continuos commentarios praebeentes L¹ et P¹, in quibus quae insunt commenti membra, cum computentur, fere eadem atque editionis Lind. esse apparet. Quod tabula hac illustratur:

	ed. Lindenbr.	cod. L ¹ .	cod. P ¹ .
Andr.	comm. integ.	c. i.	c. i.
Eun.	c. i.	comm. u. a. sc. V, 7 fin.	c. i.
Heaut.	c. i.	comm. a. v. III, 2, 12 u. a. fin.	c. i.
Ad.	comm. u. a. sc. III, 5, fin.	—	comm. u. a. sc. III, 5, fin.
Phorm.	comm. u. a. V, 7, 44 cum lacunis multis magnisque	comm. u. a. IV, 2, 1 cum lac. multis magnisque	—

1) Cf. § 26.

Qua ex tabula duos hos codices Lindenbrogii fuisse verisimile est. Accedunt argumenta gravissima haec:

Cod. L² fol. 1 et 8 a Petavio suppleta esse supra diximus (cf. p. 5). Neque minus certum est Petavium apographon illud ex uno cod. L¹ fecisse; nam praeter nonnulla scripturae menda et correcturas Petavio attribuendas ad verbum ac ne corruptelis quidem exceptis hae utriusque codicis partes inter se congruunt, ut in illo apographo redactio B inveniatur et cum alia, tum figurae illae (cf. ed. West. Andr. IV, 4, 16. 33. 5, 13. V, 1, 9. 15. 3, 11. 4, 7. 9) desiderentur. Praeterea Petavius cod. L² fol. 29^a col. a ad locum (Phorm. I, 4, 12. cf. p. 32) corruptum in margine „alius“ lectionem adscripsit, quae cum codicis L¹ sit, et ipsa ex hoc repetita esse videtur. Cod. L¹ igitur a Petavio adhibitum esse multa exstant vestigia, alium nulla. Iam ut supra diximus (p. 6), ad expositionem illam non Eugraphianam, quae in cod. L² inter Eugraphii commentarios in Andr. et in Eun. intermissa est, eadem Petavii manus adnotavit haec: „integra haec columna abest a codice Ant. Oiselli“, ut Petavius haec de cod. L¹ dixisse videatur. Quid porro Lind. in praefatione dixit? sese librum antiquissimum Antonii Loisellii iuris consulti adhibuisse. Ergo hic Lind. liber, quem Loisellio (sic scribendum, non cum Petavio „Oisellius“) debuit, et codex L¹ unus idemque esse videtur¹⁾.

1) Unde codicis L¹ historia aperta est. Eum Bellovacii scriptum esse ibique Sancti Petri fuisse iam conclusimus (cf. p. 5). Ad id optime quadrat, quod Ant. Loisellius Bellovacii, qua in urbe eius familia inter principes erat, natus est et vitae partem degit. Eundem codicem a Loisellio possessum et Lindenbrogius inspexit et paulo post Petavius ad supplendum cod. L² adhibuit. Ad extremum casu quodam non satis cognito in Js. Vossii manus pervenit, ut una cum omnibus eius libris in bibliothecam eidensem receptus sit.

Hoc idem ex contextus comparatione certissimum fit. Codicem laceratum esse vidimus: quibus lacunis eae, quae apud Lind. sunt, respondent veluti Andr. V, 2, 24. 4, 1. Eun. II, 2, 1. Heaut. IV, 4, 7. 8, 16. V, 1, 3. Utilissima Phormionis comparatio est; nam si Lind. cod. L¹ et P¹ praesto fuisse contendimus, commentarium in Phorm., cum in cod. P¹ desit, ex uno cod. L¹ sumptum esse statuendum est, ut eam editionis partem cum codice plane congruere necesse sit. Neque falso conclusimus: summus enim in Phorm. consensus inter utrumque est, ut lacunis editionis omnibus folia codicis plane dilacerata respondeant (cf. fol. 28: Phorm. II, 4—IV, 1). Una admodum suspicio esse potest: in codice enim commentarius usque ad Phorm. IV, 2, 1 legitur; contra Lindenbrogius etiam scenarum sequentium partes publicavit. Sed quid nos impedit, ne eius aetate codicem nonnulla etiam tunc folia habuisse statuamus, quae postea demum deperdita sint? Paucis locis Lind. lacunas, quibus in cod. L¹ non respondetur, adnotat, veluti Andr. V, 4, 47. Eun. II, 2, 59. Quos locos ex altero cod. repetitos esse conicimus; Andr. V, 4, 47 certissime ex altero fluxit, nam scholii lectio a Lind. allata non cum cod. L¹, sed cum cod. L² red. A consentit. — Num Lind. etiam quattuor folia illa cod. L¹ nunc deperdita (Eun. V, 8, 1—Heaut. III, 2, 12) habuerit (cf. p. 4), silentio praeterimus, quia hoc cod. P¹ collatione facta per se disceptari poterit.

Stat ergo sententia nostra: Lind. codicem eum, quem Ant. Loisellii appellet, L¹ esse. Neque minus alterum codicem, quem Fr. Olivario debeat, P¹ esse nobis persuasum est. Nam cum cod. L¹ red. B sit, alterum red. A, cuius P¹ esse videtur, fuisse ex textus editi comparatione elucet. Accedit quod et in editione et in cod. P¹ commentarius in Ad., qui solo ex altero codice,

non ex L¹ sumptus esse potest, una cum sc. III, 5 desinit.

Constat igitur Lind. utriusque redactionis singulos codd. L¹ et P¹ adhibuisse, ut contextus ex utraque redactione contaminatus, qui editionibus exhibetur, non codicibus quibusdam, sed Lindenbrogio debeatur, qui scholia modo ex uno, modo ex altero codice exscribendo, modo varia utriusque redactionis scholia conglutinando ¹⁾ effecit, ut in editionibus neutrius redactionis expressam imaginem habeamus. Quin etiam scholia nonnulla, quae in utraque redactione legimus, ab eo omissa sunt (cf. § 25. Andr. III, 4, 20).

Transeamus ad editionem Westerhovii, qua in curanda ille se codd. L¹ et L² adhibuisse in praefatione dicit. Commentarios a Lind. etiamtum editos ita recepit, ut solis iis locis, quibus Lind. lacunam vel aliam corruptelam adnotaverat, codices inspiceret; lacunas quidem complevit ex cod. L²: Andr. V, 2, 24. Eun. V, 9, 37. Heaut. I, 1, 1. 15. 34—44. 79—84 etc.; ad locos a Lind. asterisco notatos codicum lectiones addit: Andr. II, 1, 16. 6, 1 etc. Eun. I, 2, 58. II, 2, 1 etc. Heaut. I, 1, 66. 2, 24 etc.; ut scholia secundum versuum ordinem, ad quos adscripta sunt, legantur, scholia ad Eun. III, 5, 50 et Heaut. II, 1, 4. 5 contra codicum et Lind. auctoritatem inverso ordine posuit, contra in Andr. prol. erravit ²⁾). Itaque editionem Lind. supplevit magis quam emendavit; ac ne iis quidem locis, quos Lind. asterisco vel lacuna ut corruptos insigniverat, satis diligenter

1) Cuius contaminationis exemplum commentarius in Andr. sc. III, 3 est, quem infra (p. 22—27) e codicibus L¹. L². P¹ edemus.

2) Lindenbrogius una cum cod. L¹ et qui illo loco eius apographon est, L² rectum scholiorum ordinem praebet. cf. Klotzii adn. vol. II p. 604.

cod. L² lectiones excussit, veluti schol. ad Phorm. I, 4, 1 hoc modo supplevit: „unde turbatio efficit“; at in cod. L², e quo illud supplementum repetivit, legimus haec: „unde perturbatio efficitur“. Quin etiam adeo in verba magistri iuravit, ut ne iis quidem locis, quibus Lind. aperte erravit, contra illum codicum auctoritatem sequi ausus sit; cf. Phorm. I, 1, 14. Lind. falso in cod. L¹ legit et in editionem recepit haec: „semper natalis dies cum pueri initiantur“. At legimus: „s. n. d. c. suo tempore pronuntiatur“, quae ad verba sequentia optime quadrant. West. quidem e cod. L² recte verba haec respondentia et melius¹⁾ servata „semper natales cum suo tempore pronuntiantur“ recepit neque vero falsa Lind. verba remove ausus est, ut stultissimam adnotationum farraginem afferat. (cf. Heaut. I, 1, 101. Ad. III, 4, 48).

Haec exempla sufficiant. West. igitur nimis anguste a Lind. pendere cognovimus; hac una re praestat, quod primus in omnes fabulas commentarios promulgavit.

Ceterae editiones cum omnes²⁾ e Lind. et West. fluxerint, integrum utriusque redactionis exemplum omnino non publicatum habemus, sed editionibus adhuc factis tamquam delectus ex utraque redactione contaminatione factus praebetur. Quare nunc, ut quae de codicibus et redactionibus adhuc diximus, uno continuo exemplo demonstramus, commentarium in Andr. sc. III, 3 ex tribus illis codd. L¹. L². P¹, quibus solis continuus exstat, in lucem proferre nobis liceat.

1) Scribendum est: „semper ‚natalis‘ cum suo tempore pronuntiatur“.

2) „Editio Leidensis“, e qua West. lectiones ad Heaut. I, 1, 100. 2, 1. II, 3, 97 (false!). III, 1, 21. 78. 102. 2, 1 affert, editio illa fab. Ter. Amst. et Lugd.-Bat. a. 1686 facta est. Quae cum ad ed. Lind. redeat, lectiones illae nihil nisi coniecturae sunt.

§ 5. Commentarius in Andr. sc. III, 3¹).

red. A.

red. B.

v. 1. Haec scena petitionem habet: quippe Simo (1)
redit ad Chremetem, ut filiam suam det eius
filio. hic utique qualitatis est et deliberativae
forma. „Jubeo“ inquit „Chremetem“ id est:
volo, ut Virgilius: „reddique promissa iu- (5)
bebat.“ convenit et Chremes certa ratione
compulsus; oportuerat enim Chremetem de
Pamphilo esse sollicitum, quippe qui prior
venerat, ut ei polliceretur nuptias. non ergo
sine coniectura esse debuerat, qui operam, (10)
quae ad Pamphilum pertineret, vel argumen-
tis vel rumore cognosceret.

nam illum habere meretri-
cem amicam inde Chremes
cognoverat, siquidem: „ve- (15)
nit Chremes ad me clami-
tans indignum facinus com-
perisse“.

sed etiam nunc, cum Simo nuptias praepararet
falsas quidem, veri rumor fuit, quo debuit (20)
Chremes compelli [.]

1) Signa adhibemus haec: Codd. = L¹. L². P¹. —
red. A = L². P¹. — red. B = L¹. Sequitur apparatus
criticus:

(1) L¹ in lemmate: „nunc cremem“. — Codd.:
„symo“. — (2) L¹: „redditurus ad mecretem“. — L¹ om.
„eius“. — (3) L¹ post „filio“ add.: „coniugem“. — (4) Codd.:
„forme“; sed cf. Andr. II, 1, 1. IV, 5, 1. — L¹: „cre-
metem“. — L¹ om. „id est“. — (5) L¹: „reddidique“ et
ab alia manu suprascriptum est: „viro.“ — Verg. Aen. V,
386. — (6) L¹: „certa et ipsa ratione“; scribendum: „et ipse“.
— (8) P¹: „quipe“. — (9) L¹: „ut nuptias se pollicetur“.
(15) Andr. I, 1, 117. 118. — (20) L¹: „et falsas“. — Codd.:
„verique“. —

red. A.

red. B.

	in dispersum causae; et ipse ad Simonem venit; denique ita se in vicem quaerere com- pelluntur. ille inter- (5) rogat filio nuptias, hic ut insaniam Simonis admiratus quaerit e Simone, cur nuptiae esse dicantur. adicit (10) ergo Chremes: „aliquot me adierunt ex te qui auditum aiebant“. unde pulcherrimum argumentum dedit, ut non iam rumor sit; sed paene veritas, quam (15) ab ipso Simone auditam esse dicebant. et indignationis partes „hodie“ inquit „filiam exsequendo ait: „viso meam nubere tuo tun ¹ an illi insaniant“. sed Simo petit audientiam eius et principium (20) deliberativae: „ausculta“ inquit [;] „et quod egomet te velim et quod tu quae- ris, scies“. deinde incipit ipsa petitio primo a precibus: (25) „per ego te deos oro [“ et nostram amicitiam Chreme“. deinde ad ipsam petitionem: „ut nuptiae fue- rant futurae, fiant“.	
--	--	--

(30)

(5) L¹: „interroget“. — (8) L¹: „quaerat“. — (11) L¹: „aliqud“. — (15) red. A: „poene“. L¹: „pene“. — L¹: „ex qua“. L²: „qua“. — (16) L¹: „auditum esse dicebat“. — (20) P¹ om. „eius“. — (29) L¹: „ab ipsa petitionē atque ita ut“.

red. A.

red. B.

et pulcherrime insi-
natione usus est,
quia in admirabili ge-
nere causae turpitude
auditori persuasa erat.

(5)

hic responsio datur ab utili: „si in rem est [.]
postea quia amicorum utrique ut fiant, ac-
omnia sunt communia, cersi iube.“
mutat personas et pro
eo, in quo offenditur,
illum, quem diligit,
interponit.

(10)

quam quidem rem quaestionis loco positam
dissimulat senex et fieri posse dicit: „irae
sunt inter Glycerium et natum“. Ut contulisse (15)
videatur, tametsi inutiles nuptiae sint, tamen
occasio est, ut utiles esse possint.

at ipsum posse negat
Chremes, siquidem
amore constrictus (20)
numquam poterit ad
nuptias copulari.

v.23. amantium irae| hoc
argumento usus ex
amore refutat supe-
riora dicens, quod
amantes post iram re-

(25)

(5) P¹: „auditori| („s“ videtur erasa). — (6) L¹: „si in rem inest“. — (7) L¹ om. „ut. — (13) red. A om. „rem“. L¹: „rem in“. — (14) P¹: „dissimilat“. — L¹: „dicit dicendo ire, sint glycerium“. — (15) red. A om. „et natum“. — L¹ membrana resecta excidit fol. 8^r col. b versus primus, ut desint verba: „ut contulisse . . . nuptiae sint“. — (16) red. A: „sunt“. — (23) P¹: „haec“. —

red. A.

red. B.

conciliati numquam se
deserunt, si se ante
perfecte amaverunt. a
consequenti, quid fieri
possit, providens prae-
cedere temptat dicens:
dum tempus est, et
per characterismon, id
est informationem fu-
turatorum, quid conse-
quens sit, dicit ab
utili.

(5)

(10)

v.29. Chreme autem voca-
tivus graecus est.

v.32. neque me perpeti in
quem filia semper re-
moveret crimen.

(15)

v.33. qui scis ergo periculum est temptamentum,
ut Cicero: „quando tu tui periculum fecisti“.
item ipse in Eunucho: „fac periculum in lit- (20)
teris“.

et est palinlogia, quae
fit, quando nomen re-
petitum vehementius
significat, ut: „at istuc
periculum“. nam istud
nomen per metony-

(25)

(5) „possit“ P¹ bis legitur. — (8) red. A: „characteris-
mon“. — (14) P¹: „greccus“. — (18) L¹ in lemm.: „qui
scis istuc n̄ periculū feceris“. — L¹ om. „est“. — P¹: „taemp-
tamentum“. — (19) Cic. div. VII, 27. — (20) L¹ om.
„in Eunucho“. — L¹ om. „in“. — Eun. III, 2, 23. —
(23) P¹: „nomen est repetitum“. — (25) P¹: „aut istuc“.
— (27) red. A: „methonomiam“. —

red. A.

red. B.

miam dictum est, quia
in pèriculis multa
temptamus. dixit hoc
tamen ab inhonesto per
definitionis speciem,
quae dicitur poeotes.

(5)

v. 36. si eveniat discessio| id
est: si fiat divortium;
nam „quod dii prohi-
beant“ parenthesis est.

(10)

v. 37. quot commoditates
vide| brachylogia est,
quae fit, cum plura
paucis complectimur,
et post per epexegesin
ait, quae sint commo-
ditates, id est utilita-
tes; „principio filium“
deinde sequitur zeug-
ma.

(15)

(20)

v. 40. his partibus
utilitatis et honesta-
tis compulsus Chre-
mes, qui negaverat
filiam Pamphilo tra-
diturum, et amicitiae
ratione et condicione
utilitatis impulsus

(25)

(3) P¹: „||oc“ (una littera detrta). — (5) L²: „diffinitio-
nis“. P¹: „diffinicionis“. — (6) red. A: „poiodes“. —
(7) red. A: „discessio“. — (11) „quot commoditates vide“
verba sequentia usque ad sc. fin. in P¹ adeo detrta sunt,
ut vix singula cognosci possint. — (12) L²: „brachylogia“.
— (15) L²: „epexegesin“. — (19) L²: „zeugma“. —

red. A.

red. B.

v. 42. merito te semper
hic quoque est aetio-
logia, id est causae
redditio. nam prae-
missio: „nolo tibi ul-
lum commodum in me
claudi.“ reddita est cau-
sa, cur magni faciat.
et est „maximi facio“
id est plurimum diligo.

hanc rem cum quaesisset, ut verisimile diceret,
hoc sese a Davo audisse dixit, „qui“ inquit
„intimus est eorum consiliis“

id est symmystes et
consecratalis.

v. 47. „heus“ adverbium est
vocandi.

v. 48. „eccum“ vero pronomen
est, id est ecce
eum. „adeo“ quoque
nunc est certe.

promittit se filiam
traditurum. „quid
istic? si ita istuc ani-
mum induxisti esse
utile, nolo tibi ullum (5)
commodum in me
claudier“.

v. 42. te semper ma-
ximi feci hoc est plu-
rimum dilexi et ma- (10)
ximum habui.

v. 43. discordare in- (15)
ter se hoc est discor-
des esse.

atque ut verum con-
siliium Chremeti pos-
sit ostendere, et ipsum
Davum evocat foras.

(25)

(2) L¹: „qd si istic“. — (5) L¹: „utile“. — (8) L¹: „ut“
pro „te“. — (9) L²: „aethiologia“. — (15) L¹: „discor-
diare“. — (16) L²: „faxio“. — (19) L¹: „potius dixit hoc
sese a D. a“. — L²: „dicit“. — L¹: „qui eorum intimus
videtur esse consiliis“. — (21) L²: „simmistes“. — (27) L²
scholion ad v. 47: „tute adeo iam eius verba audies“ per-
tinere videtur.

Jam gravissima et summa quaestio restat haec: num una ex illis redactionibus et utra vere Eugraphiana sit. Sed priusquam de hac quaestione certi aliquid disceptari possit, partem eam commenti Eugraphiani accuratius considerare eiusque fontes enucleare debemus, quae cum utrique redactioni communis sit, ipsius Eugraphii esse constat. Tum demum de redactionum origine ac condicione conclusio fieri poterit. Quare nunc omissis iis adnotationibus, quibus redactiones inter se differunt, commentum utrique redactioni commune tractabimus.

II.

De commenti Eugraphiani fontibus.

§ 6. Eugraphius commentarios in Terentii fabulas qua ratione quemque ad usum conscripserit, quaerentibus prima totius libri verba colligenda sunt, quibus demonstrandum sibi proposuit, quanta virtute Terentius in fabulis faciendis artis rhetoricae leges secutus sit. Atque in Terentii comoediis explicandis eiusque virtute oratoria comprobanda leges artis rhetoricae eo consilio explanat, ut pueri¹⁾ commentarios perlustrantes et Terentium imitantes artis rhetoricae elementa discant. Quare in priorum fabularum Andr. et Eun. commentariis saepius per occasionem modo generales modo speciales de quibusdam artis rhetoricae partibus tractatus affert. cf. tractatus de prologo: Andr. pr. 1. de argumentis coniecturalibus: Andr. I, 1, 102. 107. 110. II, 2, 22; de allocutione: Andr. I, 5, 46. 54; de captatione benivolentiae: Eun. pr. 1; de deliberativa: Eun. I, 1, 1. etc. Sed cum, quacunque fuerit Eugraphius aetate, Terentii sermo antiquior et obscurior esset, quam ut aequales,

1) Cf. praef.: „ac primum nobis ea sit, quae et pueris semper est tradita“.